

“Yoksulluk” Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar

*

On the Concept of "Feminization of Poverty":
Constraints and Possibilities

Elifhan Köse

Öz

“Yoksulluk” neoliberal uyum politikalarıyla birlikte artan sosyal sorunu yönetmek üzere oluşturulan sosyal politika düzeyindeki yeni yönetselliğe işaret ederken; aynı zamanda sosyal bilimlerde yoksulluğun nasıl tanımlanacağına ilişkin farklı tartışmaları da beraberinde getirdi. Neoliberal süreç aynı zamanda “emeğin kadinslaşması”, “yoksulluğun kadinslaşması” ve “yardımların kadinslaştırılması” gibi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu metinde yoksullukla ilgili tanımlar ve bu tanımların sosyal sorunu tanımlama kapasitesi “yoksulluğun kadinslaşması” kavramsallaştırmasını da ele alacak şekilde genişletilecektir. Başka bir deyişle literatürde yoksulluk kavramının cinsiyetlenme biçimleri ele alınacaktır. Burada yoksulluğun “cinsiyetlenme”sinden kastedilen kavramın cinsiyet körü olup olmadığı, tanımı itibarıyla cinsiyetlenmeye dayanan farklılaşmaları ölçebilme kapasitesini içinde barındırıp barındırmadığıdır.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Cinsiyet, Neoliberalleşme, Kadın

Abstract

“Poverty” refers to a new governmentality as social policy is created to manage the growing social problem with neoliberal adjustment policies and also brought along a different debates on how poverty is defined in the social sciences. Neoliberal process has also caused the terms of “feminisation of labor”, “feminisation of poverty” and the “feminisation of the aid”. This text will discuss definitions of poverty and capacity of its definitions related to social problems and the gender issues. In other words genderization forms of poverty concepts will be discussed in poverty literature. Genderization of poverty” refers to that whether it is gender-blind concept, in other words, whether it is having the capacity of measurement of variations based on gender or not.

Keywords: Poverty, Gender, Neoliberalism, Woman

Giriş Yerine: Yoksulluk ve Tanımları

Yoksulluk üzerine olan tartışmaların ortak noktası üzerinde görüş birliğine varılmış, bir tanım birliğine ulaşılmış görünmemektedir.. “Tanımlar yoksullara bakış açılarına göre, değişik değer sistemlerine sahip bir toplumsal yapıdan bir diğerine ve zaman içinde değişiklik göstermekte, tanımların tümüne ulaşmak pek bir güç olmaktadır” (Şenses, 2001: 62). Gerçekten de yoksulluk çalışmalarında tanımlar ve göstergeler konusunda önemli ve haklı çatışmalar söz konusu olduğu gibi; yoksulluk kavramının toplumun dokusunu ortaya koymaktan yoksun bir kavram olarak tümüyle reddedildiği yaklaşımlar da ilgi çekicidir. (Bkz. Köse ve Bahçe; 2008). Bu anlamda “özelikle Dünya Bankasının ve diğer küresel yapılanmalarda cisimleşen burjuva iktisadının gelir dağılımı analizlerinde ölçüt olarak genellikle Lorenz eğrileri ve Gini katsayılarının kullanılması” dikkat çekici bulunmakta, bu ölçütler bireylerin toplumsal pozisyonları arasındaki farklılıkları yok sayarak ve böylece toplumu “birey” düzeyinde gelire göre bir sıralamaya tâbi tutarak farklı sınıfsal pozisyonlardan gelen bireylerin aynı gruba düşmesinde bir sakınca görmemektedirler (Köse ve Bahçe; 2008: 5).

Sadece gelirden değil, gelir yaratan kaynaklardan da uzak olmak anlamında toplumun bölünmüşlüğüne çok boyutlu katmanlarını yoksulluk tanımına sığdırmak “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı konusunda da bir sorun olarak karşımıza çıkar. Kavram 1978 yılında ilk kez tanımlandıktan sonra neoliberalleşen piyasalaşma sürecinde kadın istihdamına dayanan emek stratejilerinin yeni boyutu olan “emeğin kadınsılaşması” ile birlikte tartışılmaya başlanmış; ancak yoksulluğu “gelir” üzerinden mutlak ölçümlere dayanan standartlaşmayla ölçerek hem alt sınıf pozisyonunun hem de ataerki gibi kültürel yoksunlaştırma disiplinlerinin açık ve kapalı olarak ayrıca gelir kaynaklarından uzaklaştıran biçimlerini gözden kaçırmayla “kadınların yoksulluğunu” anlatabilme performansından uzak kalmıştır. Bu metinde ise yoksulluk kavramının cinsiyetlenmesinin mümkünlüğüne ilişkin; literatürde kullanılan yoksulluk tanımları da tartışmaya dahil edilerek kısa bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır. Burada kavramın “cinsiyetlenme”sinden kastedilen kavramın cinsiyet körü olup olmaması, başka bir deyişle tanımı itibariyle cinsiyetlenmeye dayanan farklılaşmaları ölçebilme kapasitesini içinde barındırıp barındırmadığıdır.

Mutlak ve Göreli Yoksulluk

Yoksulluk tanım ve ölçümünde hakim yaklaşım kökenleri 19. Yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan çalışmalara dayanan gelir/tüketim harcamaları kıstaslarına *dayalı mutlak yoksulluk çizgisi* yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk, genellikle “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmama durumu” ve “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması durumu” olarak tanımlanmaktaysa da ihtiyaç, refah ve kaynaklar tanımlarının belirsiz veya yoruma açık oluşu bir eleştiri konusudur. İhtiyaçların belirlenmesinde yeterli temel gıda maddesinden oluşan gıda sepeti maliyeti veya asgari bir kalori normu için içine sokularak tüketim harcamalarına yönelik bir alt sınır oluşturulmaya çalışılırken, bunu karşılayamayan gelir düzeyindekiler yoksul sayılmaktadır; bu aynı zamanda nesnel yoksulluk çizgisi olarak adlandırılmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerde gıda, sağlık, eğitim, barınma gibi ihtiyaçların karşılanmasına göre tanımlanan “temel ihtiyaçlar yaklaşımı” bir mutlak yoksulluk yaklaşımı olarak görülebilir (Şenses, 2001: 63). Gelirin ve tüketim harcamalarının yoksulluk göstergesi olarak kullanılması konusunda temel sorunlar ise hangi gelir tanımının kullanılacağı (kısa-uzun dönem), ülkenin refah düzeyi (sağlık, eğitim gibi kamusal hizmetlerin ve devlet sübvansiyonların fazlalılığı, kira kontrolü) ve refah kıstası açısından parasal gelire parasal olmayan gelirin her zaman her yerde birbirinin yerine ikame edilemeyeceği gerçeğidir (Şenses, 2001: 70).

Görelî yoksulluk ise “maddî kaynakların, toplumda adet haline gelmiş veya en azından özendirilen ve onaylanan normal etkinliklere katılımın ve konfora ve yaşam koşullarına sahip olmanın olanaksız veya son derece kısıtlı hale gelecek kadar yetersiz kalması” olarak tanımlanabilir (Şenses, 2001: 91). Aynı tartışmalar asgari temel ihtiyaçları karşılayıp karşılayamadıkları konusunda yoksulların kendi algılamalarını öne çıkaran katılımcı ve öznel yaklaşımların gelir yaklaşımlarına eleştirileri için de geçerli olmaktadır (Şenses, 2001; Erdoğan, 2002a; 2002b). Bu noktada çoğu zaman gelir kaynaklarından yoksun dolayısıyla niceliksel ölçümlerin dışında kalan; yoksulluk tabakalaşmasında gizli bir şekilde en altta bulunan kadın yoksulluğunu ortaya koymak için yapılan araştırmalarda niceliksel yerine niteliksel ölçümler yapan, katılımcı/ öznel yaklaşımların oldukça önemli olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında ulusal ve geniş- bölgesel öl-

çekler değil, mikro- cemaatsel araştırmaların niteliksel araştırmalarla buluşması, gelir yerine karşılaştığı iyi yaşam fırsatlarından yararlanma olasılıklarını ölçen ve refahı maddi refahla eşitlemeyen araştırma biçimleri öne çıkmalıdır (Fukuda Parr, 2010).

Yoksulluğun gelirle ölçülmesinde yukarıda değinildiği gibi özellikle Dünya Bankası'nın yoksulluk sınırı tanımlamaları öne çıkmaktadır. Dünya Bankası iki yoksulluk sınırı tanımlamaktadır: Günlük bir dolarlık sınır açlık/yoksulluk sınırı, günlük iki dolarlık sınır ise yoksulluk sınırı (Köse ve Bahçe, 2008). Gelişmekte olan ülkelerdeki çalışan yoksulluğuna ilişkin ise uluslararası bir veri seti geliştiren ILO (2011), hane halkı düzeyinde yoksulluk riski kriteri olarak kişi başına (satınalma gücü paritesiyle) günde 1,25 ABD Doları veya 2 ABD Dolarından daha az bir harcamayla yaşayamıy almaktadır. AB’de ve çoğu Avrupa ülkesinde ise, göreceli yoksulluk temel alınmakta ve hane halkı geliri, medyan eşdeğer hanehalkı gelirinin yüzde 60’ından az olan haneler, yoksulluk riski altında kabul edilmektedir (Erdogan ve Kutlu, 2014: 71). Bu noktada ölçüm birimini kişiden, çekirdek aileye, çekirdek aileden hanehalkına çevirmenin yoksulluğu ulusal bazda düşüren ya da yüksek gösteren manevra kabiliyeti yarattığını söylemek zorunluluğu, Köse ve Bahçe’nin toplumsal dokudaki sınıf eşitsizliklerinin yoksulluk kavramıyla ölçülemeyeceği müdahalesini haklı çıkaran bir bilgi sunar. Örneğin yoksul hanehalklarının yoksul olmayan hanehalklarına göre yüksek olması yoksulluğun hanehalkı esasına göre yapılan ölçümlerde kişisel düzeyde yapılan ölçümlere kıyasla daha düşük çıkmasına neden olabilmektedir. Yine İngiltere’de 1985 yılında çekirdek aile esasından hanehalkı tanımına geçilerek istatistiklerde yoksul insan sayısı yüzde 25 azaltılmıştır (Şenses, 2001: 77). Bu ölçme biçimlerinin “ burjuva konformizmi”ne dikkat çeken Köse ve Bahçe’ye göre sınırın altında gelir elde eden bütün fertler, ait olduğu toplumsal sınıfı dikkate alınmadan, yoksul olarak tanımlanmakta (Köse ve Bahçe, 2001), böylelikle ölçümler değiştirilerek yoksul sayısı kolayca değiştirilebilmektedir. Bu noktada gerçekten de şu soru akla gelmektedir: “Peki ama kimdir yoksul” (Köse ve Bahçe, 2001:9). Bu minvalde “ölçümlerin aktörleri ve değişkenliğinden yola çıkarak “yoksulluk ve yoksullar, terimin geniş anlamıyla “polisye edilmeye”, düzenlenmeye, kodlanmaya, “sağlık kazandırılmaya”, sermayenin mantığına uygun bir şekilde üretkenleştirilmeye çalışılan ve tümüyle sembolleş-

tirilememesi bakımından “anlama direnen” indirgenemez bir artık” olarak karşımıza çıkar (Erdoğan, 2002a: 23).

Neoliberalleşmenin Artık Fazlası Olarak “Çalışan yoksulluğu”

Neoliberalleşme “verimliliğe bağlı ücret artışları, aileyi geçindirecek düzeyde ücretler ve tam gün düzenli çalışmaya dayalı olan bir sınıf uzlaşması” na dayanan Keynesyen dönemin (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 67) sona erdirildiği 1980lerden sonra küresel anlamda sermaye lehine ekonomi politikaların ortaya koyulmasıyla toplumsal sorunların Foucaultcu ifadeyle yeni bir ‘yönetimsellik’le ele alındığı, yeni bir birikim stratejisi dönemidir. Yoksulluk tartışmaları açısından bu dönemin birkaç temel dönüştürücü özeliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi post-fordizm denen yeni emek rejimiyle birlikte emeğin sermaye lehine esnekleştirilmesi ve kayıt dışılaştırması sonucu *çalışan yoksulluğu* kavramının yeniden doğmasıdır. 19 yy da sanayileşen Avrupa’da başlayan kentsel yoksulluk çalışmalarında Keynesyen refah projesinin ürünü olarak giderek kaybolan çalışan yoksulluğu kavramının neoliberal dönemde tekrar doğduğu görülmektedir. Örneğin Seebom Rowntree’ nin 1899, 1935 ve 1951 yıllarında İngiltere tekrarladığı kent yoksulluğu çalışması karşılaştırmalı olarak 1951’e gelindiğinde çalışan işçi aileleri içinde yoksulluğun ve dolayısıyla “çalışanların yoksulluğu” kavramının ortadan kalktığını ve bu tür yoksulluğun yalnız yaşlı işçi ailelerinde karşılaşıp sosyal politikalarla ortadan kaldırılan kısmi bir sorun olduğunu belirtir (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 67). Günümüzde ise yeniden yükselen *çalışan yoksulluğu*, “gelişmekte olan ülkeler için Dünya Bankası’nın mutlak yoksulluk kriterleri temel alınarak tanımlanırken, AB ülkelerinde göreceli yoksulluk kriterleri temel alınarak tanımlanmış ve ölçme yöntemleri geliştirilmiştir” (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 69).

Çalışan yoksulluğu esas olarak az gelişmiş ülkelerde şiddetlenmiştir. “Mal ve hizmet üreten kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve pek çok imalat süreci parçalanması sonucu üretimin ulusal sınırları kesen bir biçimde yeniden örgütlendiği yeni uluslararası işbölümünün hayata geçmesi; sanayi üretiminin emek yoğun bölümünü, merkez ülkelere emeğin göreceli olarak ucuz ve örgütsüz olduğu çevre ülkelere kaydırılması (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 68) çevre kapitalist ülkelere hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Neoliberal süreçte çalışma sürelerinin arttığı da tespit

edilmektedir: DİSK araştırmacıları tarafından yapılan bir çalışma, iş saatlerinin 1988 ile 2008 arasında sürekli arttığını ve 1988'de haftada ortalama 50 saatten fazla çalışanların toplam çalışanlara oranı yüzde 29'un altındayken, 2008 yılında bu oranın yüzde 47'ye yaklaştığını gösteriyor (Aktaran Buğra, 2010:19). Türkiye'de çalışan yoksulluğunun en iyi ifadesi yoksulluğun sınıfsal bazına bakıldığında ortaya çıkmaktadır; en yoksul %10 luk katman çoğunlukla niteliksiz ve mülksüz emekçi hanelerden oluşmakta, bu oranın çalışmayan nüfus kesimlerinin oranlarından (örneğin, işsiz ve çalışmayan haneler) yüksek çıkması dikkat çekmektedir. "Burjuva reformizminin ve iktisatçıların çalışmaya yükledikleri fetişistik role rağmen kapitalizmin dinamikleri diğer her şey gibi, çalışmayı da değersizleştirmektedir"(Köse ve Bahçe, 2001: 8).

Neoliberalleşmenin yoksulluk tartışmaları açısından ikinci önemli özelliği ise, "yoksulluk"un neoliberal yönetimselliğin yeni "söylem aparatı" olarak başta Dünya Bankası olmak üzere küresel aktörlerce tanımlanan bir kavram olarak sosyal politika (ve dolayısıyla ekonomi-politik düzeyde) alanında dolaşıma sokulmasıdır (Zapçı, 2003). Yoksulluk kavramının ortaya çıkışında emek-sermaye çelişmesini arttıran neoliberal rejimin ürettiği daha fazla toplumsal "artık"ı eski sosyal politikalarla yönetmeyi reddetmesi; kliyalist, paternalist yollarla işleyen "sosyal yardımlar" olarak "yeni yönetimselliği yaratmaktadır. "Türkiye'de sosyal politika, esas olarak sosyal yardımlar yoluyla yoksulluğu azaltmaya ve başta esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması olmak üzere aktif işgücü politikaları ile de istihdam yaratmaya odaklanmıştır" (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 64). Keynesyen sosyal politikaları reddeden yeni "yoksulluğun yönetilmesine" dayanan sosyal yardım anlayışı "sosyal sorunu emek-sermaye ilişkileri dışına çıkaran"; itaat, bağımlılık ve müşteri duygusu yaratacak yeni yardım mekanizmalarını devreye sokar (Çelik, 2010:68). "Sosyal hak" ve yurttaşlık nosyonunun hayırseverlik söylemi lehine hızla aşındırıldığı 1980 sonrası sosyal politikalar; sivil toplumun ve Türkiye'de olduğu gibi bazen de "kamu hizmeti statüsü" sağlanarak muhafazakar yardım örgütlenmelerin devreye sokulması anlamına gelir. Sosyal yardımlar çoğu zaman belediyeler aracılığı ile de yapılmakta ve sosyal yardımların payı bütçe içerisinde giderek artmaktadır. "Bu politikalar kliyalisttir, çünkü devlet ile yurttaş arasında bir hak-yükümlülük ilişkisi değil müşteri ilişkisi kurmakta; yurttaş aldığı yardım ve desteğin karşılığını oy olarak vermektedir

(ya da vermesi beklenmektedir). Paternalist özellikler taşımakta çünkü kolektif hakları sınırlamakta, örgütlülüğü dizginlemekte ve itaati ön plana almaktadır” (Çelik, 2010: 69-70). Bu sürecin en önemli özeliği ise sosyal yardımların daha çok kadınlar tarafından alınması ve küresel yoksulluk literatürüne “emeğin kadınlaşması” ve “yoksulluğun kadınlaşması”ndan sonra “yardımların kadınlaşması” kavramını armağan etmiş olmasıdır. Ulutaş 2008 TUIK verilerine göre toplam istihdam edilen kadınların %63.3ünün, tarımda çalışan kadınların ise %99 un sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında olduğunu belirterek bu yardımlara “muhtaçlığın” kadınlar tarafından çok daha fazla duyulduğunu söylüyor (Ulutaş, 2009:33). 2012 verilerine göre çeşitli sektörlerde ve biçimlerde istihdam edilenlerin toplam kayıt dışı çalışma oranı yaklaşık yüzde 38’dir. Erkek istihdamı içinde kayıt dışı çalışma oranı yüzde 31, kadın istihdamı içinde ise yüzde 52’dir (KEIG, 2013: 27). Oranlar kadınların kliyentalist ve paternalist ilişkileri üreten bu yardımlara daha çok muhtaç olduğunu; ayrıca bu yardımların hakim “baba devlet/yardım edilen kadın” işbölümü biçiminde ataerkiyi yeniden ürettiğini gösteriyor.

Neoliberal Dönüşümün Bir başka Adı: Emeğin Kadınsılaşması

Neoliberal dönüşümün bir başka sonucu da ucuz ve güvencesiz bir işgücü olan kadın ve çocuk emeğinin piyasaya çekilmesidir. “1970’lerden itibaren yaygınlaşan esnek çalışma biçimlerinin cinsiyete dayalı işbölümüne göre şekillendiği söylenebilir. Özellikle ev eksenli çalışanların neredeyse tamamı kadındır”(KEIG, 2013:28). Kayıt dışı çalışmayı artıran en belirgin nedenlerden biri işsizliğin işgücü piyasasının katı olmasından kaynaklanan istihdam eksikliği varsayımıyla esnek üretim ve esnek çalışma biçimlerinin yaygın hale getirilmesi olmaktadır. “Esnek çalışma; kısmi zamanlı (haftalık 35 saatin altında) çalışma, proje bazlı çalışma, çağrı üzerine çalışma, evden çalışma, tele çalışma, taşeron sistemine bağlı çalışma, ev eksenli çalışma gibi farklı biçimlerde olabilmektedir”(Erdoğan ve Kutlu, 2014). Ataerki hane kültürünün gelişkin olduğu Türkiye’de asıl gelir getiren işi olan erkeğin ücretinin asgari miktarında sınır aşımı yapamayan sermaye; yarı-zamanlı ve haneye “ek gelir” statüsünde destek verdiğinden dolayı olabildiğince esnek olan kadın emeğini neoliberal zamanlarda yoksulluğu artan hanenin ayrıca ihtiyaç duyduğu bu çalışma sistemine davet

etmektedir. “Kadın istihdamını artırma söylemleri, daha çok “ülke kalkınmasına sağlayacağı katkı”, “işgücünün israf olmaması” gibi düşünceler üzerine kuruludur;...bu noktada, kadın istihdamının artırılması için daha çok iki temel politika gündeme getirilmektedir: esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ve girişimcilik” (KEİG, 2013: 18). Bu çerçevede 2010 yılında “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” başlıklı Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır. “ ... kadının hane içi yükümlülükleri ile uyumlu bir biçimde istihdama dahil olabileceği esnek çalışma biçimlerinin artırılmasına ve işveren teşviklerine ağırlık verilmiş; buna karşın, düzenli, güvenceli ve yüksek ücretli işler yaratılamamıştır... Öte yandan, kadın istihdamını artırmaya dönük hedefler ile çok çocuğun sosyal politika önlemleri ile destekleneceğine” ilişkin sözler verildiği de gözden kaçmamalıdır (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 93). Muhafazakar neoliberal istihdam politikaları, ancak kadının hane içi cinsiyetçi işbölümünün koşullarını yerine getirdikten sonra, onu tamamlayıcı/ek gelir getiren ücretli emek biçimleri olarak piyasaya dahil etmeyi vaat etmektedir. Ayrıca çalışma sürelerinin uzunluğu ve yoğun vardiyalar nedeniyle ancak evli olmayan ve genç insanlar bu çalışma mesaisine uyabilmektedir. Yaptığı araştırmada Buğra ‘ya “çalışan kadınlar için haftada 45 saatlik çalışma süresinin, gece nöbetlerinin ve doğum izni alanlara istenilmiş gibi davranılmasının yarattığı sorunlar anlatılmış; tekstil sektöründe de is saatlerinin uzunluğu ve ücretlerin düşüklüğü yüzünden, çalışan kadınların çoğunun evleninceye kadar çalışan genç kızlar olduğu söylenmiştir(2010). Kadınlar evlendikten ve çocuk yaptıktan sonra ağır çalışma koşulları bandıran piyasadan çekilmektedir.

Gerçekten de Türkiye’de ulusal düzeyde kadın istihdamı düşüyor olmasına rağmen, kentlerde genel açığı kapamayacak şekilde artan bir istihdam dikkat çekicidir; istihdamda pay alan kadın emeğinin niteliğinin ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de yıllar içinde eğitilmiş nitelikli kadın işgücüne katılım oranının artmamasına karşın; nitelsiz emeğin piyasaya daha fazla dahil olduğu ortaya çıkıyor (Uysal, 2013:7):

	Kadın işgücüne katılım oranı	Okuryazar olmayanlar	Mezun olmayanlar	İlkokul	İlköğretim ya da ortaokul	Lise	Meslek lisesi	Üniversite
2004	17.8	5.4	8.4	11.8	13.6	25.7	38.4	70.2
2005	18.7	6.1	9.4	12.6	14.9	26.3	36.0	69.0
2006	19.5	5.4	10.0	13.0	15.4	27.5	35.3	68.8
2007	19.8	5.1	10.4	12.2	15.9	28.0	35.2	69.2
2008	20.8	5.4	10.3	13.1	15.1	28.9	37.3	69.8
2009	22.3	5.7	11.2	14.7	16.0	29.6	38.3	70.4
2010	23.7	6.2	12.6	16.7	18.1	29.7	39.2	70.9
2011	24.9	6.5	12.6	17.6	19.5	29.7	38.6	71.0
2004 - 2011 farkı (yüzde puan)	7.1	1.1	4.2	5.8	5.9	4.0	0.2	0.9

Aslında Türkiye’de kadın işgücüne katılım ivmelerinin özellikle “kadın istihdamının azalması yönündeki” kendine özgü durumu bu çalışmaya sadece bir kısmının dahil edilebildiği geniş bir emek literatürü için tartışma konusudur(Buğra, 2010; Güner ve Uysal, 2014). Türkiye’de *emeğin kadınlaşmasından* daha çok kentleşme ile birlikte toplam kadın istihdamının sürekli düşüyor olması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kentlerde neden işgücüne dahil olamadığı ise yukarıda söylendiği gibi ucuz ve işgüvencesi olmayan bir çalışma rejimini dayatan neoliberal sürecin kadın emeğini ancak varolan ataerki ve diğer kültürel bir takım kısıtları güçlendiren alanlarda ve formlarda ücretlendirme talebiyle ilgilidir. “Türkiye’de 2012 yılında erkeklerde işgücüne katılma oranı yüzde 70.9, kadınlarda yüzde 29.5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde istihdam oranı ise yüzde 44.9’dur. Kadınlarda istihdama katılım oranı 26.3, işsizlik oranı 10.8 iken, erkeklerde sırasıyla yüzde 65 ve yüzde 8.5’tir” (KEİG, 2013:7-24). İstatistikler sıradan kadın emeğinin hane içinde ücretsiz bakım emeği olarak kaldığını göstermektedir.

“İstatistiklerden de izlendiği gibi, Türkiye’de kadınlar çalışma yaşamına yeterince katılamamaktadırlar. Bu durumun nedenleri arasında en belirgin olanı ev işleridir. 12 milyon civarında kadın tüm zamanını herhangi bir ücret almaksızın ev içindeki işleri yaparak geçirmekte, ücret karşılığında bir işte çalışmamaktadır. Bu durumda, ev işleri ve özellikle çocuk bakımının toplum tarafından kadınların “asli görevi” olarak kabul edilmesi ve bu nedenlerle çalışmalarının uygun bulunmaması rol oynamaktadır. Kadınların çalışma koşulları, aldıkları düşük ücretler, güvencesiz çalışmalarının yaygınlığı, bakım hizmetlerinin yüksek ücretlerle sunulması gibi nedenler ise çalışma yaşamına katılan kadınları bu alanın dışına itmektedir” (KEİG, 2013:24).

Bu noktada diğer önemli nokta kadının çalışmasına ilişkin kültürel algıların cinsiyetçilik barındırıp barındırmamasına göre Türkiye coğrafyasında il bazında kadın istihdamın düşmesi ya da artmış olmasıyla ilişkilendirilebilmesidir: Örneğin Kayseri ve Gaziantep’in ekonomik gelişmesinin kadın istihdamında önemli bir artışa sebep olamayışı, buna karşılık ekonomik durgunluğa rağmen Sinop’ta kadın istihdamının daha yüksek olması, toplumsal cinsiyet rollerinin çalışma hayatı içinde ortaya çıkış biçimleri ile kültürel ortamlar arasındaki ilişkinin bölgesel farklılıkları dikkate alarak açıklanmasının yararlı olacağına işaret ediyor (Buğra, 2010). Çalışma yaşamından uzaklık kadınlar için temel sorun olarak öne çıkarılır; bu mesafe sosyal yardım alan kadınları yardımı “hak eden yoksul” durumuna sokmaktadır. Diğer yandan “yardım alan kadın” ve yardımla yükümlü “devlet” algısının devleti patrimonial ve yardımı paternalist bir hale getiren cinsiyetçi sembolik bir işleyişi bir kez de böyle ürettiği, kadın yoksulluğu ile ilgili yapılan bütün çalışmaların sonucunda yeniden karşımıza çıkar.

Neoliberal bir görüngü olarak “Yoksulluğun Kadınsılaşması”

“Yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı ilk olarak 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılmıştır (Ulutaş, 2003; Chant, 2014). Kavram 1970’li yıllardan itibaren özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde kadın hane reislerinin sayısının artması ve kent içinde enformel sektörde çalışmaya başlayan kadınların oranındaki artışlar nedeniyle gündeme gelmeye başlamış; 1980’lerden sonra ise özellikle Latin Amerika ve sahra-altı Afrika gibi ül-

kelerde uygulamaya koyulan yapısal uyum politikaları sonucunda yaşanan ekonomik krizlerin ardından yürütülen birçok araştırma da kadın yoksulluğunu ölçmeye yönelmiştir” (Kardam ve Yüksel, 2004:45). Kadın yoksulluğunu arttıran faktörlerin arkasında “nüfus artışı, erkeklerin göçü, aile ayrılma-boşanmalarında artış, düşük verimlilik, bozucu çevre, 1980lerin ekonomik resesyonu (az gelişmiş ülkelerde ekonomik krizler ve yapısal ayarlamaları içeren), sosyalist ülkelerde piyasaya geçiş ve Amerikada “refah reformu” bulunmaktadır (Moghadam, 2005). Sallan Gül ise gelişmiş ülkelerde özellikle tek ebeveynli ailelerin yoksullaşmasının temel nedenini çalışmamaları ya da çalışmayı istememeleri olarak değil, piyasaya kalifiye olmayan eleman olarak girmeleriyle; az gelişmiş ülkelerdeki kadın yoksulluğunu ise yoksulluğun yapısal bir nitelik taşıdığı ve cinsiyetçi ideolojinin bunu pekiştirmesi ile açıklar: “Kadınların yoksulluğunun nedenleri çoğu kez tek çocuklu, boşanmış, dul ya da düşük gelirli ailelerden gelmeleri ve geleneksel rolleri gereği ailede yaşlı, sakat ve çocukların bakım zorunluluklarını üstlenerek çalışma yaşamına girememeleri ya da çalışmalarına izin verilmemeleridir” (Sallan Gül, 2005). Benzer sonuçları veren çalışmalar da (Buğra, 2010; Masterson ve diğ., 2014; Uysal ve Durmaz, 2014) gösteriyor ki Türkiye gibi ülkelerde kadınların çalışmamaları aslında yoksulluğun temel nedenidir. Gelirden ve gelir getirici üretim araçlarından uzak olmak anlamında kadın bakım emeğinin ücretsiz olması ise sadece “1990 sonrası kadın yoksulluğu”nun değil; kadın emeğinin ataerki içerisindeki doğal pozisyonudur; başka bir deyişle aterkil bölüşüm ilişkileri içerisinde kadınlar ölü ya da yaratıcı sermayeden ve ürünü olan gelirden doğal cinsiyet rolleri gereği pay alamamaktadırlar. Ancak Moghadam’ın da belirttiği gibi kadın yoksulluğunun yaygın cinsiyet eşitsizliği ve kadınları tüm dünyada erkeklerden daha kırılgan yapan emek piyasaları, hukuk kuralları ve politik sistemdeki önyargılarla ilgili olduğu kadar; yoksulluğu derinleştiren sınıf, demografik değişim ve kamu politikalarıyla da ilgisi bulunmaktadır (Moghadam, 2005). Moghadam’ın küresel ölçekteki karşılaştırmalı analizinin refaha yönelik ve cinsiyetçiliği engelleyen kamu politikalarının kadın yoksulluğunu önlemedeki etkisini ortaya koyuşu etkileyicidir. Bu nedenle Avrupa’da kadın yoksulluğu acil bir durum değildir (Moghadam,2005). Oysaki neoliberal uyum süreci sağlık ve eğitim, kreş ve hasta bakım hizmeti başta olmak üzere devlet tarafından sağlanan kadın refahını doğrudan etkileyen kamu

hizmetleri özelleştirdiği için az gelişmiş ülkelerde süreçten en çok kadınlar etkilenmektedir.

1990’lı yıllardan sonra kadınların yoksullaşması uluslar arası düzeydeki kuruluşlarda sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. “Yoksulluğun kadınsılaşmasına literatürde birbiriyle bağlantılı 3 faktör yoluyla yaklaşılmaktadır: Birincisi kadın hane halkı reisliğinin artması, ikincisi hane içlerinde kadın ve kız çocuklarına karşı hane ayrımcılığının artması; üçüncüsü ise yapısal uyum ve post-sosyalist geçişleri de içeren neoliberal politikalar (Moghadam, 2005: 1).

Genel geçer kadın yoksulluğu tanımları hane halkı gelir ve tüketimin geleneksel ölçme biçimlerine veya niteliksel-niceliksel ölçütlerine dayanmaktadır. Kadın yoksulluğunun ölçülmesi için de tıpkı yoksulluk ölçümlerinde olduğu gibi tartışmalar vardır. “Kadın yoksulluğu kavramı temel olarak şu kategorilerle açıklanmaya çalışılmıştır: yoksul kadın oranının yoksul erkek oranından daha fazla olması; kadınların yoksulluğu erkeklerden daha şiddetli yaşamaları; kadın hane halkı reislerinin sayısının artması” (Kardam ve Yüksel, 2004: 46).

Kadın hane halkı reisliği ve kadın yoksulluğunun aynı hane halkı içinde yaşanma biçiminin erkeklerden daha şiddetli olduğu tezlerini tartışmayı ilerleyen bölümlere bırakmakla birlikte, birinci maddede yer alan hassasiyete ilişkin kadının yoksulluğunu gelir gibi niceliksel bir ölçükle değerlendiren çabaların öne çıktığı görülüyor. Ayrıca kadın yoksulluğuyla ilgili karşılaştırmalı yaklaşımda yoksulluk yerine cinsiyet eşitsizliğini dahil eden “insani gelişmişlik” okuyan endeksler ise gelir yaklaşımına kısmi bir eleştiri sunarak karşımıza çıkmaktadır. “Okuma yazma oranı, yaşam beklentisi, ilk ve orta okullaşma oranı, sağlık hizmetlerinden faydalanma, anne ölümleri oranı, miras hakkı ya da işgücü oranı, ücret farklılıkları, zaman kullanımı, ortalama ilk evlilik yası, doğum oranları, cinsiyet oranı, fuhuş oranı gibi sosyal verilere dayanan ” insani yoksulluk ölçümü gelir yoksulluğundan farklı olarak tolere edilebilir bir hayatın yaşanması şans ve fırsatlarının reddi anlamına gelir” (UNDP 1997 raporundan alıntılayan Moghadam, 2005). Aynı şekilde UNDP raporlarının yoksulluğun kadınsılaşmasının bir ölçümü olarak *kadın reisli hane halkları yoksulluk oluş derecesini* kullanan yaklaşımları reddetmesi, bir kişinin yüzyüze geldiği fırsat ve seçimlerine dayanarak insani out-come unu ölçmesi anlamında farklı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Fukuda-Parr, 2010).

2014 yılında insani gelişmenin üç temel boyutundaki cinsiyet eşitsizliklerini ölçen UNDP yeni bir endeksleme biçimi getirerek ölçüm sistemini yinelemiş görünmektedir. Üç boyutlu ölçme şu şekildedir: Sağlık (kadın ve erkeklerin doğumda ortalama yaşam beklentisi ölçülüyor), eğitim (kız ve erkek çocukların ortalama öğrenim görme süresi beklentisi ve 25 yaş ve üstü yetişkinler için ortalama öğrenim görme süresi ölçülüyor) ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyet (kadın ve erkek kişi başına düşen tahmini GSMG üzerinden). 148 ülkenin verilerine dayanarak oluşturulan “cinsiyete dayalı gelişme endeksi”nde Türkiye 118. Sırada yer almaktadır (UNDP, 2015).

Ancak yoksulluk ve cinsiyetle ilgili göstergelerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi hem değişen ölççekler hem zaman ve mekan kıyaslamalı eksik bilgiler hem de toplumsal cinsiyet kavrayışındaki farklılıklar söz konusu oldukça farklı biçimlerde olmaktadır (Moghadam, 2005). Çalışmalar artık kadınların yoksulluklarını sadece maddi gelir ve harcama düzeylerine bakılmaksızın yoksunluklar düzeyinde ölçmeye yönelen ve insan hak ve özgürlükleri ile sosyal sermaye potansiyel eşitsizlikleri ile ele alan (Kardam ve Yüksel, 2004) bazen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin süregittiği ve derinleştiği bir tecrübe hali olarak aktaran (Şenol Cantek, 2001; Bora, 2002) çok boyutlu hallerle ele almaktadır. Burada dikkati çeken sadece kadınların değil, bir maduniyet biçimi olan ve kendi ideolojik bilgi üretme araçlarından ve “ses”inden yoksun kalan tüm yoksulların iktisadi ölççeklerin dışına çıkan farklı yoksulluk/maduniyet çalışmalarıyla ilişkilendirilmesidir (Erdoğan, 2002a).

Gelir yoksulluğu ile ölçülemeyecek maduniyeti ortaya çıkarmaya yönelik bir kavram da Amartya Sen tarafından tanımlanmış “*Yapabilirlikten yoksunluk*” yaklaşımıdır. Amartya Sen'e göre yapabilirlikler potansiyel işlevselliklerdir ve vurgu esas olarak insanların ne olmaya, ya da ne yapmaya muktedir oldukları, yani yapabilirlikleri (capabilities) üzerinde olmalıdır, ne kadar kazandıkları (gelir) ya da ne kadar harcadıkları (tüketim) değil (Kardam ve Yüksel, 2004: 50). Yapabilirlik seti kişinin, işlevsellik alanında olanaklı yaşam biçimlerini seçme yönündeki özgürlüğünü yansıtır. Maddi kaynakları temel alan teoriler, kişilerin bu kaynakları çeşitli kişisel, toplumsal ve çevresel farklılıklardan ötürü yapabilirliklere dönüşürme açısından farklılıklar göstereceklerini dikkate almamaktadırlar (Kardam ve Yüksel, 2004: 50). Neoliberal dönemde toplumsal cinsiyet

eşitliği yerine kullanılmaya başlayan “fırsat eşitliği” kavramı “Yapabilirlikten yoksunluk” kavramını karşılıyor gibi görünse de; fırsat eşitliği’ kadınların yoksunluğunu bir magduriyet perspektifi içermeyen, kadını salt piyasa aktörü olarak diğer aktörlerle aynı rekabet koşullarına ve nihayetinde de Dünya Bankasının 2006 Dünya Kalkınma Raporunda belirttiği üzere neoliberal bir değer olan “başarı” ya sahip olması için güçlendiren salt iktisadi yaklaşımı kendinde içten içe barındırmaktadır (World Bank, 2010). Yapabilirlikler konusundaki dikkate değer çalışmalar ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini koşullayan ataerkinin varlığını da sorgulamaya açmak açısından önem kazandığından, neoliberal yoksulluk ölçümünün ötesine geçebilir. Amartya Sen’in yapabilirlik özelliklerini toplumsal cinsiyete göre ölçen I. Robeyns’in ölçütleri (2001) bu açıdan kadınların yoksunluklarını ölçmek adına dikkate değerdir:

1. Fiziksel açıdan sağlıklı olma ve normal uzunlukta bir yaşam sürdürebilme.

2. Akıl sağlığının yerinde olması.

3. Bedensel bütünlük ve güvende olma.

4. Sosyal ağların içinde yer alabilme; toplumsal destek verme ve alma.

5. Politik karar mekanizmalarına katılabilme ve kararlarda hakça söz sahipliği.

6. Eğitim sahibi olabilme; bilgiyi kullanabilme ve üretebilme.

7. Çocuk büyütme ve başkalarına bakma gibi ev-içi sorumluluk ve piyasaya yönelik

olmayan bakım faaliyetleri.

8. Piyasaya yönelik çalışma ve diğer ücretli işler.

9. Güvenlikli ve mutluluk verici bir çevrede yaşama.

10. Hareketli olabilme, bir yerden bir yere gidebilme.

11. Eğlenmeye ve dinlenmeye yönelik faaliyetlere katılabilme.

12. Zaman kullanımında otonomiye sahip olma.

13. Çevresinden saygı görme

14. Herhangi bir dinin kurallarına bağlı olarak yaşayıp yaşamamakta özgür olma.

Yoksulluğu hane bazında ölçen ve kadın yoksulluğunun hane içinde dolaylı olarak örtük kalmasına neden olan resmi tanımlar son dönemde Sen’in geliştirdiği çizgiyi andıran yöntemlerle eleştirerek kadın yoksulluğunun ortaya çıkarılmasına ilişkin yeni katkılar yapmaktadır. Masterson ve Türki-

ye ayağında Emel Memiş'in bulunduğu araştırmaya dayanarak yapılan ve hane içinde bakım emeğine ayrılan zamanın öne çıkarılmasıyla ortaya çıkan yeni kadın yoksulluk ölçeği bu konuda dikkat çeker. Onlara göre resmi ölçümlerde kullanılan yoksulluk sınırları belirlenirken, asgari refah düzeyini sağlayacak gıda, barınma, eğitim, sağlık gibi temel gereksinimlerin karşılanmasında hane içi üretimin ve elbette ki bu yaşamsal üretimi sağlayan kadın emeğinin katkısı göz ardı edilmektedir. Resmi ölçümler bu unsuru görmezden gelerek, hane içi üretim faaliyetleri için gerekli olan emeğin, kaynağın, her koşulda tüm hanelerde sınırsız biçimde bulunduğunu örtük bir biçimde varsaymakta ve bu ön kabule göre her hanede, yetişkin bir birey tam zamanlı olarak çalışarak fertlerin ve hanenin bakımını ve yeniden üretimini sürekli olarak sağlamaktadır (Masterson ve diğ., 2014: 24, Memiş ve Özay, 2011). Bu ölçüm biçimi aile reisinin kadın ya da erkek olmasına bakılmaksızın haneye ödenmemiş emek- zaman olarak gömülmüş kadın emeğini maduniyet yaratan bir unsur olarak görür.

Kadın yoksulluğu ile ilgili temel kavramsallaştırmanın hane halkı reisinin kadın olduğu durumlarla sorunsallaştırıldığı yoksulluk literatüründe özellikle refah ekonomilerini terk eden coğrafyalardaki "dulluğun" ya da tek ebeveynliğin temel bir yoksulluk durumu olarak okunması; bu ailelere yapılan sosyal yardımları eleştiren bir muhafazakar söylemi de besler (Moghadam 2005; Kimenyi Mwangi ve Mbaku, 1995, Chant, 2014, Sallan Gül, 2005). Kadın yoksulluğunun artmasının diğer ekonomi politik dinamiklerinden çok kadın reisli hanelerin artmasıyla bağlantılandırılması, Keynesyen sosyal politikaların aileciliğe dayanan muhafazakar - neoliberal sosyal yardımlar lehine kaybolduğu süreçte anlamlı bulunmalıdır. Bu noktada kadın hane halkı reisliği ilgili ölçeklere ve söyleme bakmakta fayda vardır. Özellikle Masterson ve diğ. (2014) ve Memiş ve Özay (2014) 'un zaman kullanma ölçümlerine dayanan çalışmalarının ailecilik içerisinde kadının yoksulluğunu gizleyen biçimlerinin ortaya çıkmasında dikkat çekici olduğunu söylemek gerekir.

Yoksulluğun Kadınsılaşması "Hane Reisinin Kadın Olduğu Yoksulluk" a indirgenebilir mi?

Gelir ve tüketim verileri çoğu kez hanehalkı içinde hakça paylaşıldığı varsayımı altında hane halkları düzeyinde toplanıp değerlendirilmekte; bu

hane halkı içinde herkesin yoksul ya da hiç kimsenin yoksul olmadığı anlamına gelmekte, hane halkı içindeki bölüşümün kadınların ve bazı ülkelerde çocukların ve özellikle de kız çocuklarının aleyhine olacağı göz ardı edilmektedir (Şenses, 2001: 77). Bunun yanında *yoksulluğun kadınsılaşması* kavramsallaştırılmasının kadın hane halkı reisi (KHHR) olduğu aileleri öne çıkararak yoksulluğu tartışması yoksulluk hakikatine dair neoliberal rejime uygun ataerkil bir söylem üretimi yaratır. Niceliksel gelir ölçümlere dayanan farklı ülkelerde yapılmış pek çok araştırmada KHHR durumunun yoksulluğun kadınsılaşmasında öncelikle söz konusu olduğu tespit edilmekte; diğer yandan aynı ülkede olan başka araştırmalar da bu bilgiyi yalanlayacak şekilde birbirleriyle çelişebilmektedir (Chant, 2014).

Dünyada hane halkı reisinin kadın olduğu ailelerin oranı *doğal* bir pozisyon değildir; toplumun yalnız kadınları çevrelediği kültürel ve akrabalık ilişkileri ile yine ataerkil algıdan bağımsız olmayan kamu politikalarının olumlu-olumsuz koruma pratik ve algılarına dayanmakta ve ülkeden ülkeye KHHR oranları değişmektedir. "Örneğin 1980lerin sonlarında dünyada kadın hane halkı reisliği 17-28 olarak tahmin edilirken gelişmiş bazı ülkeleri de içeren ülkelerde bu oran yüksek (ABD, Norveç, İsveç, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Zimbamve, Uruguay, Şili, Hong-Kong'ta % 22-32 arasında gezinmekte), 1990larda Nijeryada 10 iken, Burkina Faso da yüzde 46'yı bulabilmektedir (BM 1995 verilerine dayanarak Moghadam, 2005). Ortadoğu ülkelerinde KHHR oranı daha düşükken Yemen'de fazla, Hindistan gibi ülkelerde kültürel nedenlerle dul eş sayısı oldukça azdır (Moghadam, 2005).

Türkiye'de TÜİK tarafından yayımlanan 2011 Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi'ne göre hane halkı reislerinin yüzde 15,2'si kadındır ve KHHR durumlarında kadınların daha eğitimsiz olduğu ortaya çıkmaktadır (Uysal ve Durmaz, 2014). Türkiye'de TUIK'in gelir ve yaşam koşulları üzerinden (gelir, ısınma ve barınma koşullarına olumsuz olarak yanıtlayanların dahil olduğu) ölçümlerinde de karşımıza reisi kadın olan hanelerin daha yoksul olduğu gerçeği çıkmaktadır. "Aile reisi kadın olan hanelerde yaşayan bireylerin yüzde 27,2'si, aile reisi erkek olan hanelerde yaşayan bireylerin ise yüzde 20'si yoksulluk içerisinde" (Uysal ve Durmaz, 2014:7). Kadın hane reisi olan ailelerde genç, eğitimli ve işgücü piyasasına nispeten bağlı kadınlar ile yaşlı, eğitim seviyesi düşük ve yalnız yaşayan kadınların oluşturduğu ikili bir profil karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çekici bir nokta

65 yaş altı kadınların sadece 36.3ü çalışmakta ya da iş aramaktayken; yüzde 43.7'lik bir oranının "evişleri, çocuk ve yaşlı bakımı" ile meşgul olduğunun tespit edilmesidir (Uysal ve Durmaz, 2014). Hane halkı reisi kadın olan hanelerdeki kadınlar çalışmadıkları/çalışamadıkları için derin bir yoksulluk içindedirler. Topçuoğlu ve Aksan'a göre tek başına yasayan yoksulların % 81.1i 85 yaş üzerindedir ve bu grubun % 75.7i kadındır. Tek ebeveynli yoksul ailelerin yüzde 80i kadın reisliğine sahiptir. Ancak yazarlar Türkiye'de genelde yoksulluğun kadınsılaşması bulunmadığını; ancak tek ebeveynli haneler bazında bir kadınsılaşma eğilimi olduğunu tespit etmektedirler (Topçuoğlu ve Aksan, 2014: 143)

Oysaki hane geliri araştırmalarını sorun haline getirecek şekilde erkek reisi yoksul hanelerde eve giren gelirin kadın ve çocuklar aleyhine eşitsiz kullanıldığı, yani eşit kullanılmadığı bilgisi karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla haneye giren gelir hane reisliğinin farklı cinsiyetlerden olması durumunda farklı refah düzeylerine neden olabilmektedir. "Çalışan yoksulluğu ...hane içindeki tüm gelirlerin ve sosyal transferlerin bir havuzda toplandığı ve bu havuzun hane halkının eşdeğer bireyleri arasında dağıtıldığı varsayımına dayanmaktadır. Bu niteliğiyle de çalışan yoksulluğunda, hane içindeki eşdeğer bireylerin, örneğin kadınların ve çocukların, havuzdaki gelire erişiminin sosyo-kültürel nedenlerle eşit olmaması halleri dışlanmaktadır" (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 70). Ayrıca "kadın hane reisliğinin "nesiller arası dezavantajların aktarımı"ndan sorumlu olması; kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki çocukların, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki emsallerinden aslında eğitim başarısı, beslenme ve sağlık gibi açılardan daha iyi durumda olduğunu beliren pek çok farklı ortamlarda yapılan araştırmalar da varken hiçbir şekilde tartışmasız gerçek olarak kabul edilemez" (Chant, 2014: 47). "Genelde gelirin hane halkı tarafından nerede harcandığının özellikle erkeklerin gelirlerinin önemli bir kısmını sadece alkol ve sigaraya harcadığı ülkelerde dikkate alınması "(Şenses, 2011: 71) gerekebilir. Ayrıca erkeklerin kişisel refahlarını yükseğe çıkarmak için stratejiler belirlediği, örneğin hane halkından gelir düzeyini sakladığı ya da yalan söylediği durumlarla da karşılaşmaktadır.

Kadınların gelirle ilgili stratejisi ilerde gösterileceği gibi genelde "hane geçimine" yönelik iken, erkekler geliri kişisel olarak harcamaya yönelik stratejiler geliştirirler. Bu durum sosyal yardımların ve mikro kredi uygulamalarının aktörel hedefinin neden kadınlar olarak seçildiğine dair

neoliberal strateji hedefleriyle uyum içindedir: yoksul kadınlar geliri kendileri için değil hane refahı için kullanmaktadır. Ancak yine de kadınların gelir kaynaklardan uzak olması anlamında hem ücretsiz bakım hizmetlerini yerine getirdikleri hem de yetersiz ücretlendikleri için daha yoksul olduğu kabul edilebilir. Ancak, yinelemek pahasına, bu gerçeklik erkek hane halkı reisi olan çift ebeveynli ailelerde de söz konusu olmakta; kadınlar eşleri hayatta olsa dahi aile içinde daha yoksul yaşayabilmektedir. Kadının eğitim düzeyinin ve mülkiyet edinme oranının düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde hane içinde gizli kalan yoksunluk, dulluk ya da ayrılma durumunda açık bir maddi yoksulluğa dönüşebilmektedir.

Yoksul Haneler: Bitmeyen Kadın Yoksulluğu

Kaynakların hane içinde eşitsiz dağılımı 80’lerin sonlarında güney Asya’daki özellikle etnografik ve demografik çalışmalarda dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle bu bölgelerde (Çin kuzey Afrika batı Asya da dahil olmak üzere nüfusta erkek artışı bizzat hane içinde beslenme ve sağlıkta ayrımcılık, dişi ceninlerin öldürülmesi gibi sonuçlara yol açtığından görünür eşitsizlikler yaratmaktayken, buna karşılık sahra Arabistan’ında nüfusta böyle açık bir eğilim bulunmamaktadır (Moghadam, 2005). Ancak eğitim sağlık, siyaset gibi kamusal hizmet ve karar vericilik düzeylerine ve özellikle özel mülkiyete erişme oranlarındaki eşitsizlik dünya çapındadır ve demografik ölçülere yansımayaabilir; az gelişmiş ülkelerde hane içi bu tür eşitsizlikler ise çok daha derindir. “Ekonomistlerin hane halkı eşitsizlikleri dediği olgu ataerkil aile yapılarıyla ilgilidir” (Moghadam, 2005). Dolayısıyla ataerkilliğin koruyucu ve KHHR’nin yoksullaştırıcı olduğu nun yaygın kabulü; erkeklerin ölümü veya terk etmesi durumunda diğer hane üyelerinin ekonomik güvencesi ve refahını arttırabildiği durumları pek açıklayamaz: örneğin “Meksika Filipinler ve Kostarika’da dar gelirli kadınlar erkekler olmadan finansal olarak kendilerini daha güvende hissettiklerini belirtmişlerdir” (Chant, 2014:53).

Moghadam’ın Türkiye ile ilgili verileri inceleyerek KHHR’nin homojen bir yapıda olmadığı, fakat daha çok yoksul ve korunmasız olan grubun öncelikle evli kadınlar olduğu sonucuna ulaşması bu noktada oldukça anlamlıdır. “Bu bulgular hanelerin diğerkam prensiplerle hareket eden bütünlüklü varlıklar olduğu fikrinin geçerliliğini ortadan kaldıran ve ak-

sine üyelerinin daha çok birbirleriyle haklar, güç ve kaynaklarla ilgili olarak rekabet ettiği bir varlık olduğunu vurgulayan ortodoks “ hane ekonomisi” modellerinin feminist eleştirilerine büyük ağırlık veriyor” (Chant, 2014:52). Hane içinde maliyet/fayda hesabı, fedakarlık rolü, farklı güç dağılımı dikkate alındığında bütün aile üyelerinin ortak faydayı sağladığını söylemek zorlaşmaktadır (Güneş, 2014: 121). Hane içinde *geçim stratejisi* olan “fedakarlıklar” genel olarak kadın tarafından yerine getirilmektedir.

Hane geçim stratejileri kavramı özellikle 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde yeniden yapılanma politikaları ve ekonomik krizlerin yoksullaştırıcı etkilerine karşı hanelerin nasıl mücadele ettiğini anlamak için kullanılmaktadır (Güneş, 2014: 89). Hane geçim stratejilerini ise yoksulluk içinde olan haneyi daha çok çocuk, yaşlı ve hasta yakınlarıyla deneyimlemek zorunda olan kadınların geliştirdiği ve stratejileri bir kültür olarak üretip sınıf içi aktarımda bulunduğu görülmektedir. Yoksul hanelerde “hava koşulları, rutubet, haşere istilası, koku ve güvenlik önlemlerinin yetersizliği en başta sağlığı tehdit ederken hem kadın hem de çocuklar, romatizma, kemik hastalıkları, alerji, solunum yolu hastalıkları ve diğer mikrobik hastalıklara yakalanmışlar veya yakalanma riski altındadırlar” (Cantek, 2001: 110). Gecekonduarda yaşayan kadınlar aynı zamanda hanenin yapımında rol almakta, ayrıca hanenin yapısal sorunları nedeniyle haneyi sürekli yeniden inşa etmektedir. Bora’nın görüştüğü yoksul kadınlardan biri olan Nazan “Yokluğun içinde yaşayan benim. O, sabah gidiyor, akşam geliyor. Çocuklar evde, onlara bakacak olan benim” demektedir (Bora, 2002). Görüşmeci ev ve çocuklarla ilgili tüm sorumlulukların kendi üzerinde olduğunu, oturduğu gecekonduyu da kendisinin yaptığını belirtir: “İki yıl önce bu evi yaptım. Babam kapıları, pencereleri aldı. Belediyeden yardım istedim. Tuğla verdiler. Yıkık dökük evlerin tuğlalarını, kiremitlerini sabahın 5’inde gidip toplayıp, motor tutup getirdim” (Bora, 2002).

Yoksulluk ve yoksunluğun deneyimlenmesi en çok kadınların parasızlıktan ve ataerkil ilişkilerden dolayı çıkamadıkları hane içinde harcadıkları emek ve eşyalarla kurdukları ilişki biçimlerinde ortaya çıkmakta; bu yoksulluk hane geçim stratejilerini üretmektedir. Pazardan artık sebze ve meyveleri toplamak, bayat ekmek almak, evde ekmek yapmak, et almak veya çok nadir olarak 1 milyon liralık kıyma alıp, birkaç yemekte kullanmak, bakkaldan veresiye almak, yiyecek yardımı veren kurumlara başvurmak, bazı ürünleri evde üretmek (tarhana, sebze konservesi gibi),

yıkık evlerden tuğla ve diğer malzemeleri toplayarak ev yapmak, yakacak yardımı veren kurumlara başvurmak, kaçak elektrik kullanmak, evin kirasını geciktirerek ödemek, ödenemeyen kirayı aynı, örneğin belediyenin verdiği, yakacak ile ödemek, elektrik ve suyu az kullanmak; başkalarının yeşil kartını kullanmak, kişisel ilişkiler veya televizyon programlarından, edinilen bilgi ile ücretsiz doktor kontrolü ve tedavi sağlamaya çalışmak; bazı kuruluşlardan sağlık sorunlarıyla ilgili bilgi almaya çalışmak ya da sorunu, belli bir sınıra dayanana dek ertelemek, yani yok saymak, bir yere gitmek gerektiğinde uzun mesafeleri yürümek, giyim için başkalarının eskilerini kullanmak, ya da taksitle veren mağazalardan veya pazardan her ay bir aile ferдинin ihtiyacını gidermek, günlere, geleneksel kutlama ve düğünlere katılmamak, komşu ziyaretlerini azaltmak bu stratejilerden sayılabilir (Kardam ve Yüksel, 2004:65; Güneş, 2014; Cantek, 2001)

Yukarıda sıralanan hane geçim stratejilerine bakıldığında bu stratejilerin sadece TÜİK gelir yoksulları içerisinde yer alan kadınlar tarafından değil, nerdeyse kadının çalışmadığı bütün hane biçimlerinde üretilerek sıradanlaştığı görülebilir. “Hane pratiklerinin yeniden üretimi, ev kadınının günlük zaman bütçesinin çoğunun harcandığı bir eylemdir. Ham malzemeyi satın alıp, tüketime hazır hale getirme, evin temizliği ve eşyaların düzenini muhafaza etme; koca ve çocukları kamusal alana çıkmaya hazırlama; akraba ve ahbablarla ilişkileri sürdürme gibi zorunluluklar ve bunların sıradanlığın ötesinde bir beceri ve el çabukluğuyla yerine getirilmesi, “ideal ev kadını”ndan beklenen şeylerdir” (Cantek, 2001: 120). Masterson ve diğ. (2014) yeni yoksulluk yaklaşımının geliri yetmediği için “çocuk bakımı ve temizlik” gibi işleri kendisi yapmak zorunda olan kişileri kendi dinlenme zamanından fedakârlık ederek karşılamakta olan ‘zaman yoksulu’ olarak tarif etmesi ve kadın yoksulluğunun ve beraberinde gerçek hane yoksulluğunun gizlenen boyutuna işaret etmesi bu minvalde önemlidir. Memiş’e göre bu yaklaşım kullanıldığında yoksulluk oranı Türkiye’de %24 değil %35 e çıkmaktadır; çalışan kadınların yoksulluk oranı ise erkeklerden fazladır (Haberturk, 2014).

Özellikle kadınların sadece “yokluk”la değil “var olan eşyalarla” ilişkisi de gizli, derin yoksulluk biçimlerini açığa vuran hane geçim stratejilerini bize açık eder. Derin yoksulluk biçimlerinde eşyaların “yoksulluğu” bir tür yoksulluk iken; kadınların eşyaların varlığına rağmen bu eşyaların “yok-

sunluğunu” çekmekte olduğunu Cantek evde baş köşeye yerleştirilmiş, ancak kullanılmayan bulaşık makinesinin hikayesini anlatarak ele alır:

“Bulaşık makinesinin kullanılmaya başlanabilmesi için tesisatının döşenmesi, deterjan, tuz, parlatici gibi ek ürünlerin satın alınması ve makineyi doldurmak için çok sayıda mutfak eşyasına sahip olunması gereklidir. Su ve elektrik faturalarının yükselmesi de bir başka sorundur”. Yine katılımcıların tümünün birbirlerine özenerek ve işlerini kolaylaştırmak niyetiyle satın aldıkları küçük ev aletleri, kullanmayı öğrenmenin zorluğu, kurulup çalıştırılmasının zahmetli olması, iç aksamının temizliğinin zaman alması sebebiyle kutuların içinde veya mutfakların bir köşesinde, üzerleri örtülerek saklanmaktadırlar. El alışkanlığıyla çarçabuk yapılan bir işin (yumurta çırpma, limon sıkma, soğan doğrama gibi) bu kadar zahmete katlanarak yapılması ve fazladan elektrik harcanması, kadınlara verimli görünmemektedir. Bunun yanında ev işlerini elektronik aletlere yaptırmak evkadınuna evdeki işlevinin önemsizleşeceğini, “hazır yiyici” konumuna düşeceğini düşündürmektedir (Cantek, 2001).

Yoksullukla ilgili literatür yoksul öznenin ideolojik konumunu tevekül-isyan, pasiflik-aktiflik veya kabullenme- reddetme gibi ikiliklere indirgemekte, oysa “üçüncü mekanlar” veya ara konumlar tekil, parçalı bir idare etme sanatı, “ötekinin alanında yaşamayı”, de Carteau’nun ifadesiyle “terk etmeden kaçma” yoksulluğu daha iyi anlatmaktadır (Erdoğan, 2002a:28). Dolayısıyla hane geçim stratejileri sadece kadının refahından “iyicil, fedakar” biçimde çalan değil, refah yaratan kötücül işleyişlere de sahip olabilmektedir. Örneğin kaçak elektrik ve su kullanmak, ya da Mısır da ve Türkiye’de bazı kadınların İslami kuruluşlardan yardım alabilmek için ödünç aldıkları başörtüsünü takmaları, bazen de yalan söyleyerek gizli bütçelerini sakladıkları “vallah billah kesesi” bunlara tipik örneklerdir (Cantek, 2001, Bora, 2002). Bu kötücül stratejileri de işin içine katarsak “rahatça ağızdan çıkıveren “yuvayı dişi kuş yapar” atasözünün gönderme yaptığı deneyimle, kadının sonu gelmez çabasına, hane pratiklerinin yeniden üretiminin bezdirici doğasına bir kutsiyet atfetmek, kadını da bu kutsiyetin zinciriyle bağlamak, ataerkil kültürün üzerinde yükseldiği temeller” olarak açığa çıkabilir (Cantek, 2001).

Sonuç Yerine: Yoksulluğu Cinsiyetlemek?

Çalışmada yoksulluğun kadınsılaşması kavramı gerçek yoksulluğu gizleyen ölçümleri de içeren muğlak yoksulluk tanımları ve tanımlar üzerindeki tartışmalarla ele alınmaya; yoksulluğa getirilen eleştiriler “kadın yoksulluğu” kavramı için genişletilmeye çalışılmıştır. Neoliberal dönemde *emeğin kadınsılaşması* ile tartışılmaya başlanan *yoksulluğun kadınsılaşması* kavramı neoliberal muhafazakar aileciliğin bir düşünce aparatı olarak bir genelleme yaratmaktadır. Refah modelini terk eden ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde ise emek cinsiyetlenmesi ve yoksulluğun yoğunlaşma biçimleri tümüyle ülkenin kendine özgü emek birikim rejimlerine, kamu ve kültürel politikaların ataerkillik düzeyine göre değişen bir harita sunmaktadır. Araştırmalarda kadınların çalışmamasının kadın yoksulluğunun en temel nedeni olarak bütün hane biçimlerinde gizli veya açık biçimde içerildiği gözlenmektedir. Kadın istihdamının ise iş piyasasının emek talebine bağlı olduğu kadar, kadının çalışmasına ilişkin cinsiyetçi-ataerkil toplumsal kabullere de bağlı olduğu; hatta ülke içindeki yerelliklere bağlı olarak ataerkil algı farklarının piyasalardaki kadına yönelik emek talebini de dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Başka bir deyişle kadın işgücü ve istihdam oranı piyasadan çok ülkenin ve ülke içi yerelliklerin ataerkil kabulleri ile çok bağlantılı görünmektedir. Diğer yandan Türkiye’de kadın istihdamında radikal bir artış söz konusu olmasa da dahi; dünyada kadın istihdamının özellikle taşeron fason üretime dayanan, bu üretimin enformel sektörlerin hem patronaj hem de ataerkil ilişkilerini zedelediği hatta ataerkinin yardımıyla ve ataerkiyi yeniden üreterek süreklilik kazandığı düşünüldüğünde; neoliberalliğin kadın emeği üzerinde Walby’nin ifadesiyle özel, kamusal ve piyasa ataerkinin yeni bir bileşimi olarak işlediği muhakkaktır (Walby, 1990). Bu noktada yoksulluğun kadının üçlü ataerki ayağında ki hak kayıplarıyla derinleşen neoliberal gündeminin, bu gündemi önceleyen ataerki kadar eski yoksunluklar tarihiyle bağlantılı olduğu unutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Bora, A. (2002) ""Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane, *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul

Buğra, A.(2010) "Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye'de Kadın İstihdamı", Tubitak Proje No: 108K524, http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/proje_raporlari/AyşeBugra_Kadınİstihdamı_TUBITAK.pdf.

Cantek S. F. (2001), "Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali", *Toplum ve Bilim*, Sayı:89, s.102:131

Chant, S.(2014), "Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınsılaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri", *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Çelik, A. (2010), "Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik" , *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41-2, 63-81

Erdoğan, N.(2002a) "Garibanların Dünyası: Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar", *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki,İstanbul .

Erdoğan, N. (2002b) "Yok-sanma: Yoksulluk Maduniyet ve Fark Yaraları" , *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul.

Erdoğan, S. ve D. Kutlu (2014) "Dünya'da ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 2, s.63-114

Fukuda-Parr S. (2010), "What Does Feminization of Poverty Mean? It Isn't Just Lack of Income", *Feminist Economics*, 5:2, 99-103.

Gökavallı U. (2013), " Everyone's Own Poverty: Gendering Poverty Alleviation Policies in Turkey", *Womens Studies International Forum*: 65-75

Güneş F. (2014), " Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu? Kadın Emeği Merkezli Eleştirel Bir Analiz", *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Haberturk(2014), "İşte Gerçek Yoksul Sayısı", <http://m.haberturk.com/is-yasam/haber/1005611-iste-gercek-yoksul-sayisi>

Kardam F. ve Yüksel (2004), " Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk", *Nüfusbilim Dergisi*, sayı:26, s.45-72

KEIG(2013), *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdama Yönelik Politikalar*, Keig: İstanbul

Kayın, E.(2013), "Kentsel Mekan-Kadın İlişkisinde Gündelik Haklar ve TMMOB İzmir İKK çalışma Grubunun "Koltuğuma Oturma" Projesi, <http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2014/06/78.pdf>

Kimenyi Mwangi S. and J. M. Mbaku(1995), "Female headship, Feminization of Poverty and Welfare", *Southern Economic Journal*, vol:62, no:1, 44-52

Köse A. , S. Bahçe(2008), "Yoksulluk Yazırının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri*, no 107.

Masterson M. ve diğ. (2014), "Türkiye'de Yoksulluk Ölçümüne Yeni bir Yaklaşım" *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, sayı 23: 22-30

Memiş E. ve Ö. Özay(2011), "Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme", *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, S. Sancar (ed.), Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Moghadam, V. (2005), "The Feminization of Poverty and Womens Human Rights", http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf

Ocak, E.(2002) "Yoksulun Evi", *Yoksulluk Halleri* içinde, Deki, İstanbul

Robeyns I. (2001 b), "Sen's Capability Approach and Feminist Concerns" submitted to a book with selected papers from the conference on Sen's capability approach, St. Edmunds college, June 5-7, 2001.'den alıntılanan F. Kardam ve Yuksel(2004).

Sallan Gül S. (2005); "Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı:1, s.25-45

Şener, Ü. (2009), "Kadın Yoksulluğu", *TEPAV Araştırma Notları*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf

Şengül S. ve M. Fisunoğlu (2014), "Türkiye'de Kadın Yoksulluğu", *International Conference on Eurasian Economies 2014*, <http://www.eecon.info/papers/1065.pdf>

Şenses, F.(2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, İletişim: İstanbul

Topçuoğlu A. ve G. Aksan (2004), "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Sosyal Yardımlar ve Kadınlar" *Yoksulluk ve Kadın* içinde, Topçuoğlu ve diğ. (Eds), Ayrıntı: istanbul

Ulutaş, Ç. Ü. (2009), "Yoksulluğun Kadınlılaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum*, 2, 25-40

UNDP(2015), "2014 İnsani Gelişme Raporu:İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak: Açıklama Notu", <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/2014%20C4%B0nsani%20Geli%C5%9Fme%20Raporu%20-%20A%C3%A7%C4%B1klama%20Notu%20%28T%C3%BCrkiye%29.pdf>

Uysal, G.(2013), "Kentlerde Kadınların İşgücüne Katılımı Artıyor", 13/143, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/wp-content/uploads/2013/02/ArastiramaNotu143.pdf>

Uysal, G. Ve M. Durmaz(2014), "Reisi Kadın Olan Her Dört Aileden Biri Yoksul", BETAM Araştırma Notu 14/163, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/2014/03/reisi-kadin-olan-her-dort-haneden-biri-yoksul/>

Walby, S.(1990), *Theorizing Patriarchy*, Blackwell: USA

World Bank(2010) "Türkiye: Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğaltılması"; [http://siteresources.worldbank.org /TURKEYEXTN/Resources/361711-1270026284729/](http://siteresources.worldbank.org/TURKEYEXTN/Resources/361711-1270026284729/)

Zabcı, Filiz Çulha, "Sosyal Risk i Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", *AÜSBF Dergisi*, 58/1.

Yrd. Doç. Dr. Elifhan Köse: Fethiye doğumlu olup, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede Siyaset Bilimi doktorası yapan Köse'nin Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Beden ve Cinsiyet isimli bir kitabı vardır (İletişim, 2014). Halen Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD kürsüsünde öğretim üyesidir. E-posta: Elifhank@yahoo.com